

УДК 94 (477) «1921 – 1929»:631

В. М. Лазуренко

**ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКИМ ФЕРМЕРСТВОМ
20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ НАЙМАНОЇ ПРАЦІ ТА ОРЕНДИ ЗЕМЛІ**

Висвітлюється проблема специфічних особливостей використання селянськими господарствами України фермерського типу оренди землі та найманої праці в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.). Констатується, що в умовах ліквідації приватної власності оренда землі не розглядалася як нормальне явище, оскільки непорушною основою землекористування в радянській державі була державна власність на землю. Встановлено, що в Україні в першій половині 1920-х років головним наймачем сільськогосподарських робітників виступали заможні господарства, які мали добрі запаси польової землі, тяглову силу та реманент. Принагідно слід зазначити, що саме в той час стосовно заможних і підприємливих селян цілком офіційно почав вживатися термін «фермер».

Доведено, що оренда землі та використання найманої праці, передусім фермерськими господарствами, сприяли підтриманню високого рівня використання сільськогосподарських угідь, розширенню посівних площ та інтенсифікації виробництва.

Робиться висновок про те, що в цілому, в роки непу радянське законодавство про оренду землі та найману працю у сільському господарстві, а надто його практичне застосування, передусім, характеризувалося вульгарно-класовим підходом і мало переважно обмежувальний характер, насамперед щодо господарств фермерського типу.

Ключові слова: господарства фермерського типу, господарство, заможне селянство, куркульство, наймана праця, оренда землі, селянство.

Постановка проблеми. Здійснення кардинальних перетворень в аграрному секторі народного господарства країни та, паралельно з цим, пошук шляхів ефективної соціально-економічної політики на селі завжди були і є надзвичайно складною проблемою. Сьогодні вона на весь зріст постала перед українським народом та його державою. Досвід останніх двох десятиліть переконливо свідчить, що від того, в якому напрямку, наскільки ефективно буде розвиватися сільське господарство України, які пріоритети будуть обрані, залежить не тільки рівень наповнення ринку сільськогосподарської продукції, але й ефективна робота багатьох пов'язаних з ним галузей промисловості, продовольча незалежність, а отже, і національна безпека держави.

Зазначений період життя українського села вже тривалий час привертає до себе увагу як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Проте й на сьогодні ця проблема далеко не вичерпана. Актуальність всебічного дослідження всіх аспектів, пов'язаних із реалізацією засад нової економічної політики в аграрному секторі національної економіки, на нашу думку,

визначається, насамперед, тим, що в ті роки в українському селі розгорталися масштабні динамічні процеси, які не лише лягли в основу багатьох наступних історичних подій, але й потенційно могли дати їм зовсім інший напрямок. Це був період, коли відбувалися пошук і вибір шляхів подальшого розвитку не лише сільського господарства, не лише способу життя селянства, але й економіки, і суспільства в цілому.

Важливою складовою селянського землекористування та розвитку продуктивних сил українського села у період НЕПу стала оренда землі як особлива форма реалізації земельної власності та господарського використання землі – головного засобу виробництва в сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень. У свій час до порушеної нами проблеми зверталися В. Качинський, М. Гуревич, В. Данілов, С. Кульчицький, В. Калініченко, О. Ганжа, О. Десятніков [1]. Водночас сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дозволяють висвітлити раніше маловідомі сюжети піднятої проблеми.

Мета статті. Дослідження особливостей використання в період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.) селянськими господарствами України фермерського типу оренди землі та найманої праці.

Виклад основного матеріалу. Вперше про оренду землі йшлося у резолюції XI з'їзду РКП(б) «Про роботу на селі» від 2 квітня 1922 р., в якій зазначалося, що «в питанні про умови застосування найманої праці у сільському господарстві та оренди землі з'їзд рекомендує всім працівникам даної галузі не зв'язувати зайвими формальностями ні того, ні другого явища і обмежитися запровадженням у життя рішень останнього з'їзду...» [2, с. 320–321].

За існуючою тоді практикою рішеннями партійних з'їздів керувалися ВУЦВК, РНК УСРР та органи влади на місцях. Вже 11 квітня 1922 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли декрет «Про надання незаможним селянським господарствам права тимчасової переуступки користування своєю надільною землею». Положення цього декрету стали основою прийнятого 27 травня 1927 р. «Основного закону про трудове землекористування» [3, с. 71–73]. А дещо пізніше – 29 листопада 1922 р. – ВУЦВК затвердив Земельний кодекс УСРР [4].

Згідно з цими документами здача землі в оренду дозволялася для господарств, послаблених внаслідок стихійного лиха або нестачі робочої сили, реманенту та худоби. «Основний закон про трудове землекористування» забороняв здачу землі в оренду без поважних причин. Порушення закону каралося конфіскацією зданої в оренду земельної ділянки терміном на один рік [5, с. 531].

В умовах ліквідації приватної власності оренда землі не розглядалася як нормальне явище, оскільки непорушною основою землекористування в радянській державі була державна власність на землю [6, с. 269]. Дозвіл на оренду землі розглядався як «тимчасова переуступка», яка надавалася незаможним господарствам.

Сам процес землевпорядкування та передачі земельних площ в оренду в багатьох випадках був організований незадовільно. Зокрема, при перевірці в 1925 р. обліку та використання державного земельного фонду в Немирівському та Межирівському районах Вінницької округи виявлено, що обліку орендної плати не велося ні в окружному земвідділі, ні в зазначених районах. Земля в оренду здавалася в більшості випадків з торгів, які велися виключно на збільшення орендної плати. Вимоги щодо поліпшення та раціонального господарювання при цьому не бралися до уваги [7, с. 33].

Відомостей про здачу землі до окружного земвідділу з більшості районів не надходило. Значна частина земель державного земельного фонду місцевого значення перебувала в безоплатному користуванні різних установ та організацій [7, с. 32].

Взагалі ж робота з проведення землевпорядкування здійснювалася незадовільно, що негативно позначалося на розвитку земельних відносин. Станом на 1 січня 1929 р. в Україні було землевпорядковано лише 10,6 млн га землі, що становило близько 29 % усієї території. При цьому питома вага селянських господарств у фінансуванні землевпорядних робіт у 1928 р. становила тільки 25,9 % [8, с. 67].

Орендну плату дозволялося здійснювати грошима, продуктами та іншими видами винагороди (виконання певних послуг та комбінування перших двох видів орендної плати) [15, с. 531]. З утвердженням непу і зміцненням індивідуального селянського господарства помітним стає процес денатуралізації орендної плати з переходом на оплату оренди грошми [9, с. 47], хоча ще зберігалися й продуктова та відробіткова форми оплати оренди. Особливо не вигідним був «відробіток». Як з'ясувала дослідниця аграрної історії О. Ганжа, в окремих випадках за обробіток однієї десятини орної землі незаможний селянин у період напружених сільськогосподарських робіт мусив відробляти 5–6 днів у господарстві власника найнятої ним худоби [10, с. 45]. А в Донецькій окрузі за збирання, косовицю та обмолот зібраного врожаю з однієї десятини селянин не тільки віддавав в оренду дві десятини землі, а змушений був ще й безоплатно працювати на всіх трьох десятинах [9, с. 115].

Більш активно практикували оренду землі селянські фермерські господарства, які видзначалися вищим рівнем товарності виробництва. Кількісно становлячи порівняно незначну частину загальної чисельності орендарів, вони водночас зосереджували в своїх руках майже третину – 30,5 % – усього орендного земельного фонду [14, с. 100].

Одним із важливих елементів формування господарств фермерського типу стала наймана праця. У 1923 р. всього сільського населення в Україні налічувалося 23,1 млн осіб, з яких працездатного віку – 10,8 млн осіб.

Порівняння робочого складу сімей одних і тих же груп у розрізі районів доводить, що найбільш забезпеченими робочою силою є господарства Полісся і Правобережжя, за ними йде Лівобережжя, а зона Степу в усіх групах посідає останнє місце. Це явище можна пояснити різницею життєвого рівня, що його забезпечують рівновеликі площі в Степу та Лісостепу. При більшій

інтенсивності господарств Лісостепу на одиниці площі в ньому може прохарчуватися і знайти застосування своїй праці більша кількість людей, ніж у Степу. Тому зростання сім'ї в степовій зоні могло бути забезпечене за рахунок збільшення посівної площі, що було більш реальним у цьому районі з огляду на відносно багатоземелля. Кращими тут були умови і для поширення оренди [12, с. 10].

У першій половині 1920-х років, як свідчить аналіз, до використання найманої праці вдавались переважно заможні селянські господарства. Передусім, це було характерним для губерній, які постраждали від посухи 1921 р. Зокрема, у поширених восени 1922 р. анкетах ЦК КП(б)У зазначалося, що у Катеринославській губернії наймити знаходили роботу у селян, які вели фермерські господарства (у «багатих селян», «куркулів чи середняків») [13, с. 35–73]. Наприклад, в Олександропільській волості на роботу в заможні господарства наймалося 60 % робітників, в середняцькі – 15 %, а 25 % наймитів вийшли у врожайні губернії [13, с. 63].

Волосні комітети Запорозької губернії також повідомляли, що біднота наймається на роботу до «куркулів» та середняків [13, с. 90–129]. Відмічалися факти роботи наймитів з худобою чи реманентом у господарствах без засобів виробництва [13, с. 11, 124].

У губерніях, що не постраждали від посухи, теж основними наймачами виступали господарства заможної верстви селянства. Так, в анкетах Волинської губернії повідомлялось, що селяни «ходять на заробітки до заможних громадян» [13, с. 8–10]. Міцні господарства («куркулі») зазначалися як головні наймачі робочої сили й у Київській губернії [14, с. 5].

Однак були й інші, дещо нетрадиційні (скоріш, парадоксальні) форми використання найманої праці. Мали місце випадки, коли наймачами виступали не заможні селянські господарства, а селяни-бідняки. Не маючи в достатній кількості власних засобів виробництва, вони були змушені наймати худобу або реманент разом з їх заможними власниками, яким це було вигідно, оскільки вони отримували плату як за орендований реманент, так і за свою участь у виконанні робіт. Це мало суттєве значення, тому що одним із головних критеріїв віднесення до «експлуататорського класу» було використання найманої праці. Завдяки таким обставинам заможні селяни перетворювалися на наймитів і, таким чином, позбувалися тавра «куркуля». Крім того, фермерські господарства в 1924 – 1925 рр. отримали в середньому на господарство 84,5 крб – 11,7 % умовно чистого прибутку [15, с. 84].

Отже, в Україні в першій половині 1920-х років головним наймачем сільськогосподарських робітників виступали заможні господарства, які мали добрі запаси польової землі, тяглову силу та реманент. Принагідно слід зазначити, що саме в той час щодо заможних і підприємливих селян цілком офіційно почав вживатися термін «фермер». Так, зокрема, виступаючи у вересні 1925 р. в Запоріжжі, Л. Троцький заявив: «Слово “куркуль” пов'язане з відносинами ще напівкріпосницького ладу, із засиллям поміщика, справника. У нас же зараз утворюється на селі власник-фермер нового типу. Звичайно, ми

можемо по старій пам'яті називати його куркулем, але набагато правильніше назвати його фермером капіталістичного типу» [16, с. 4].

Як свідчить аналіз, кількість найманих робітників у сільському господарстві України впродовж 1921 – 1925 рр. поступово зростала. Найбільші зростання чисельності спостерігались у 1922 та 1924 роках. Так, за даними Всеробітземісу, у 1921 р. наймалося на роботу 92,4 тис. осіб, у 1922 р. – 104,4 тис., 1923 р. – 110,7 тис., 1924 р. – 200,3 тис., 1925 р. – 240,2 тис. Якщо помітне збільшення чисельності наймитів у 1922 р. зумовлювалося необхідністю селян шукати приробіток поза власними господарствами, то в наступні роки це можна пояснити загальною активізацією сільськогосподарського виробництва [17, с.18–26].

Тенденція до збільшення чисельності найманих робітників (наймитів) у селянських господарствах та сільських громадах в наступний період змінилася. Якщо в 1926 – 1927 рр. кількість наймитів ще зросла порівняно з попередніми роками і становила в цілому по Україні відповідно 418,4 і 431,5 тис., то в 1928 р. кількість найманих робітників на селі зменшилася до 377,1 тис., в 1929 р. – до 306,0 тис. осіб.

При цьому загальне зменшення кількості найманих робітників відбулося переважно за рахунок одноосібних, у тому числі й фермерських, селянських господарств, які в другій половині 1920-х рр. зазнавали все більших утисків з боку влади [18, с. 15].

Порівняно з іншими регіонами найбільше зменшення кількості найманих робітників в одноосібних селянських господарствах у другій половині 1920-х рр. зафіксовано в районі Степу. Якщо в 1926 р. за наймом там працювало 125,7 тис. наймитів, то в 1929 р. цей показник зменшився до 65,7 тис. Натомість, кількість найманих робітників у групових господарствах та сільських громадах за цей же період зросла з 23,8 до 35,6 тис. селян, що працювали за наймом [18, с. 15].

Оренда землі та використання найманої праці, передусім фермерськими господарствами, сприяли підтриманню високого рівня використання сільськогосподарських угідь, розширенню посівних площ та інтенсифікації виробництва. Однак радянський політичний режим не міг змиритися з існуванням економічно незалежного сільгоспвиробника. Тому ще до втілення в життя теорії соціалістичної перебудови сільського господарства, не дочекавшись закінчення строків дії багатьох договорів про оренду землі, почалися пошуки «криміналу» в орендних відносинах, що досягли в умовах непу високого рівня. Незважаючи на позитивні результати застосування оренди землі, уряд держави вбачав у ній шлях до «формування капіталістичних відносин на селі» [19, с. 32].

З початком наприкінці 1920-х рр. репресивних заходів держави щодо селянства і, передусім, заможного, зростало невдоволення селян. Селяни-фермери, намагаючись позбутися ганебного тавра куркуля, почали згортати господарську діяльність, в тому числі відмовлятися від орендованої землі, перестали наймати робітників. Питома вага тих, хто користувався найманою

працею, скоротилася серед фермерських господарств з 75,3 % у 1927 р. до 46,8 % у 1929 р. [15, с. 92].

З початком колективізації та розкуркулення в сільській місцевості почала згортатися оренда землі. У направлений в окружні та районні комітети КП(б)У на початку 1930 р. директиві під грифом «Цілком таємно» зазначалося, що «на основі особливого закону Радянського уряду, відмінити в районах суцільної колективізації стосовно індивідуальних селянських господарств дію законів про оренду землі і застосування найманої праці в сільському господарстві (розділи VII і VIII Загальних засад землекористування і землевпорядкування). Винятки з цього правила щодо середняцьких господарств повинні регулюватися райвиконкомаами під керівництвом і контролем окрвиконкому» [20, с. 4].

Таким чином, в цілому, радянське законодавство про оренду землі та найману працю у сільському господарстві, а надто його практичне застосування, передусім, характеризувалося вульгарно-класовим підходом і мало переважно обмежувальний характер, насамперед щодо господарств фермерського типу. Економічний, а невдовзі й адміністративно-політичний тиск на них особливо посилювався після XV з'їду ВКП(б) (грудень 1927 р.), який, як відомо, проголосив про курс на колективізацію сільського господарства. Здійснюючи тиск на заможні селянські господарства, влада підривала їх економічну базу, а з другого боку, створювала умови, за яких наймитам, які в них, до речі, зовсім непогано заробляли, не залишалося іншого виходу, як йти на фактично безоплатну роботу в колгоспи.

Застосування найманої робочої сили селянськими господарствами досягло максимуму у 1927 р., коли в сільському господарстві України було зайнято 984,7 тис. найманих робітників. Та вже у наступному році чисельність найманих робітників у одноосібних селянських господарствах внаслідок надзвичайних заходів держави різко зменшилася. А це, відповідно, призвело до не менш суттєвого падіння обсягів виробництва продукції сільського господарства. Насамперед, це позначилося на зерновиробництві, яке й без того, в зв'язку зі здійсненням індустріалізації, що об'єктивно підвищило потребу в зернових як для задоволення внутрішніх потреб, так і для експорту, було розбалансоване.

Список використаних джерел

1. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / В. Качинский // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98–106; Гуревич М. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины / М. Гуревич. – Х. : ЦСУ УССР, 1927. – 191 с.; Данилов В. Советская доколхозная деревня : население, землепользование, хозяйство / В. Данилов. – М. : Наука, 1977. – 318 с.; Кульчицький С. В. Непівська концепція «кооперативного соціалізму» / С. В. Кульчицький // Сутність і особливості нової економічної політики в українському селі (1921 – 1928 рр.). – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2000. – С. 85–114; Калініченко В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження /

- В. Калініченко. – Х. : Основа, 1997. – 400 с.; Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.) / О. Ганжа. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 208 с.; Десятников О. В. Еволюція трудових відносин на селі в добу непу / О. В. Десятников. : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2005. – 242 арк.
2. Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 – 1927 рр.) / О. І. Ганжа. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – 208 с.
  3. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2841. Всеукраїнська спілка сільськогосподарських та лісових працівників. – Оп. 1, справа 20 (1927 р.). Протоколи пленумів ВУКа. – 125 арк.
  4. Данилов В.П. Советская доколхозная деревня : социальная структура и социальные отношения / В. П. Данилов. – М. : Наука, 1979. – 357 с.
  5. Селянські бюджети України 1924/1925 господарського року // Статистика України. – Х., 1927. – № 115.
  6. Доклад Народного комиссара земледелия IV съезду незаможных селян Украины // Бюллетень Народного Комиссариата земледелия УССР. – Харьков, 1924. – № 47–48. – С. 96–116.
  7. Комітети незаможних селян 1920 – 1933 : збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1968. – 639 с.
  8. Берлач А. Організаційно-правові проблеми становлення орендних земельних відносин в Україні : історія і сучасність / А. Берлач // Право України. – 1999. – № 2. – С. 27–32.
  9. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р – 489. Могилів-Подільський окрвиконком. – Оп. 1, спр.847. Матеріали з обстеження діяльності райвиконкомів, їх відділів і сільрад округи. – 3 жовтня 1925 – 4 серпня 1926 р. – 367 арк.
  10. ДАВО. – Ф. Р – 39. Вінницький окрвиконком. – Оп. 1, спр. 176. Плани робіт, доповіді та відчити про землевпорядкування округи. – 16 листопада 1925 – 6 травня 1926 р. – 135 арк.
  11. Вісімнадцять селянських бюджетів з Черкащини // Український агроном : журнал агрономічної секції ВУК профспілки с.-г. та лісових робітників СРСР. – № 2–3. – Х., 1928. – С. 24–34.
  12. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні : перше десятиріччя (1919 – 1928) / С. В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 396 с.
  13. Два роки роботи уряду УСРР (1926/27 – 1927/28). Матеріали до звіту уряду Одинадцятимуніципалітету Рад. – Х. : Видання секретаріату ВУЦВК та управління справами РНК УСРР, 1929. – 228 с.
  14. Історія селянства Української РСР : в 2 т. / редколегія тому: Компанієць І. І. (гол. ред.), Ганжа І. Х., Слинько І. І. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 2. – 534 с.
  15. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. – Х. : Держвидав «Господарство України», 1930. – Вип. II. – 146 с.
  16. Троцкий Л. О наших задачах : доклад на общегородском собрании парторганизации в г. Запорожье 1 сентября 1925 г. / Л. Троцкий. – М.; Л. : Гос. изд-во, 1926. – 24 с.
  17. Кочергін С. Баланс робочої сили в сільському господарстві України (1923 – 1924 рр.) / С. Кочергін // Український агроном. – 1926. – № 11. – С. 8–17.

18. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1073. Організаційно-інструкторський відділ. Підвідділ інформаційний (08.02. – 04.10.1922). – 91 арк.
19. Ганжа О. І. Боротьба з куркульством на Україні в 1921 – 1923 рр. / О. І. Ганжа // Український історичний журнал. – 1987. – № 5. – С. 109–117.
20. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 20, спр. 1666. Загальний відділ (20.05. – 31.10.1923). – 42 арк.

References

1. Kachynskyy V. Molodaya porosl' fermerstva v ukraynskoj stepy / V. Kachynskyy // Khozyaystvo Ukrainy. – 1925. – № 6. – S. 98–106; Hurevych M. Voprosy sovremennoho krest'yanskoho khozyaystva Ukrainy / M. Hurevych. – Kh. : TsSU USSR, 1927. – 191 s.; Danylov V. Sovetskaya dokolkhoznaya derevnya : naselenye, zemlepol'zovanye, khozyaystvo / V. Danylov. – M. : Nauka, 1977. – 318 s.; Kul'chyts'kyy S. V. Nepivs'ka kontseptsiya “kooperatyvnoho sotsializmu” / S. V. Kul'chyts'kyy // Sutnist' i osoblyvosti novoyi ekonomichnoyi polityky v ukrayins'komu seli (1921 – 1928 rr.). – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NANU, 2000. – S. 85–114; Kalinichenko V. Selyans'ke hospodarstvo Ukrayiny v period nepu. Istoryko-ekonomichne doslidzhennya / V. Kalinichenko. – Kh. : Osnova, 1997. – 400 s.; Hanzha O. Ukrayins'ke selyanstvo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927 rr.) / O. Hanzha. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2000. – 208 s.; Desyatnikov O. V. Evolyutsiya trudovykh vidnosyn na seli v dobu nepu / O. V. Desyatnikov : dys... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Cherkas'kyy natsional'nyy un-t im. Bohdana Khmel'nyts'koho. – Cherkasy, 2005. – 242 ark.
2. Hanzha O. I. Ukrayins'ke selyanstvo v period stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1917 – 1927 rr.) / O. I. Hanzha. – K. : In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2000. – 208 s.
3. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrayiny (dali – TsDAVO Ukrayiny). – F. 2841. Vseukrayins'ka spilka sil'skohospodars'kykh ta lisovykh pratsivnykiv. – Op. 1, sprava 20 (1927 r.). Protokoly plenumiv VUKa. – 125 ark.
4. Danylov V. P. Sovetskaya dokolkhoznaya derevnya : sotsyal'naya struktura y sotsyal'nye otnoshennya / V. P. Danylov – M. : Nauka, 1979. – 357 s.
5. Selyans'ki byudzhety Ukrayiny 1924/1925 hospodars'koho roku // Statystyka Ukrayiny. – Kh., 1927. – № 115.
6. Doklad Narodnoho komys'sara zemledelya IV sjezdu nezamozhnykh selyan Ukrainy // Byulleten' Narodnoho Komys'saryata zemledelya U.S.S.R. – Khar'kov, 1924. – № 47–48. – S. 96–116.
7. Komitety nezamozhnykh selyan 1920 – 1933 : zbirnyk dokumentiv i materialiv. – K. : Naukova dumka, 1968. – 639 s.
8. Berlach A. Orhanizatsiyno-pravovi problemy stanovlennya orendnykh zemel'nykh vidnosyn v Ukrayini : istoriya i suchasnist' / A. Berlach // Pravo Ukrayiny. – 1999. – № 2. – S. 27–32.
9. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti (dali – DAVO). – F. R 489. Mohyliv-Podil's'kyy okrvykonkom. – Op. 1, spr. 847. Materialy z obstezhennya diyal'nosti rayvykonkomiv, yikh viddiliv i sil'rad okruhy. – 3 zhovtnya 1925 – 4 serpnya 1926 r. – 367 ark.

10. DAVO. – F. R 39. Vinnyts'kyi okruvkonkom. – Op. 1, spr. 176. Plany robit, dopovidi ta vidchyty pro zemlevporyadkuvannya okruhy. – 16 lystopada 1925 – 6 travnya 1926 r. – 135 ark.
11. Visimnadtsyat' selyans'kykh byudzhetyv z Cherkashchyny // Ukrayins'kyi ahronom. Zhurnal ahronomichnoyi sektsiyi VUK profspilky s.-h. ta lisovykh robitnykiv SRSR. – Kh. – № 2–3. – 1928. – S. 24–34.
12. Kul'chyts'kyi S. V. Komunizm v Ukrayini : pershe desyatyrichchya (1919 – 1928) / S. V. Kul'chyts'kyi. – K. : Osnovy, 1996. – 396 s.
13. Dva roky roboty uryadu USRR (1926/27 – 1927/28) : materialy do zvituv uryadu Odynadtsyatomu z"yizdovi Rad. – Kh. : Vydannya sekretariatu VUTsVK ta upravlinnya spravamy RNK USRR, 1929. – 228 s.
14. Istoriya selyanstva Ukrayins'koyi RSR : V 2 t. / redkolehiya tomu: Kompaniyets' I. I. (hol. red.), Hanzha I. Kh., Slyn'ko I. I. – K. : Naukova dumka, 1967. – T. 2. – 534 s.
15. Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomostey pro sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny. – Kh. : Derzhvydav “Hospodarstvo Ukrayiny”, 1930. – Vyp. II. – 146 s.
16. Trotsky L. O nashykh zadachakh : doklad na obshchehorodskom sobranny partorhanyzatsyy v h. Zaporozh'e 1 sentyabrya 1925 h. / L. Trotsky. – M.; L. : Hos. yzd-vo, 1926. – 24 s.
17. Kocherhin S. Balans robochoyi syly v sil's'komu hospodarstvi Ukrayiny (1923 – 1924 rr.) / S. Kocherhin // Ukrayins'kyi ahronom. – 1926. – № 11. – S. 8–17.
18. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. Tsentral'nyy komitet Komunistychnoyi partiyi Ukrayiny. – Op. 20, spr. 1073. Orhanizatsiyno-instruktors'kyi viddil. Pidviddil informatsiynyy (08.02. – 04.10.1922). – 91 ark.
19. Hanzha O. I. Borot'ba z kurkul'stvom na Ukrayini v 1921 – 1923 rr. / O. I. Hanzha // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 1987. – № 5. – S. 109–117.
20. TsDAHO Ukrayiny. – F. 1. Tsentral'nyy komitet Komunistychnoyi partiyi Ukrayiny. – Op. 20, spr. 1666. Zahal'nyy viddil (20.05. – 31.10.1923). – 42 ark.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2017 р.

В. Н. Лазуренко

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УКРАИНСКИМ ФЕРМЕРСТВОМ 20-х ГОДОВ XX ВЕКА НАЕМНОГО ТРУДА И АРЕНДЫ ЗЕМЛИ

Освещается проблема специфических особенностей использования крестьянскими хозяйствами фермерского типа аренды земли и наемного труда в период новой экономической политики (1921 – 1929 гг.).

Констатируется, что в условиях ликвидации частной собственности аренда земли не рассматривалась как нормальное явление, поскольку неизбежную основу землепользования в советской стране составляла государственная собственность на землю. Установлено, что в Украине в первой половине 1920-х годов главным нанимателем сельскохозяйственных рабочих выступали зажиточные хозяйства, которые имели хорошие запасы полевой земли, тягловую силу и инвентарь. Попутно следует отметить, что именно в то время

по отношению к состоятельным и предприимчивым крестьянам вполне официально начал употребляться термин «фермер».

Доказано, что аренда земли и использование наемного труда, прежде всего фермерскими хозяйствами, способствовали поддержанию высокого уровня использования сельскохозяйственных угодий, расширению посевных площадей и интенсификации производства.

Делается вывод о том, что в целом, в годы нэпа советское законодательство об аренде земли и наемном труде в сельском хозяйстве, а особенно его практическое применение характеризовалось вульгарно-классовым подходом и носило преимущественно ограничительный характер, прежде всего касаясь хозяйств фермерского типа.

Ключевые слова: *хозяйства фермерского типа, хозяйство, зажиточное крестьянство, кулачество, наемный труд, аренда земли, крестьянство.*

V. Lazurenko

PECULIARITIES OF THE USE OF WAGE LABOUR AND LEASE OF LAND BY UKRAINIAN FARMERS IN 20s OF THE XX CENTURY

The problem of specific features of the use of wage labour and lease land during the period of new economic policy (1921 – 1929) by peasant farms is highlighted.

It is stated that in the conditions of private ownership elimination the lease of land hasn't been considered as a normal phenomenon, because state ownership of land has been the immutable basis of land use in the Soviet Union. It is determined that in Ukraine in the first half of 1920s prosperous farms with a good supply of field land, draft power and equipment have been the main employer of agricultural workers. At the same time, it should be noted that just then the term "farmer" officially started to be used to relatively wealthy and enterprising peasants.

It is proved that the lease of land and the use of wage labour, primarily by farmers, have contributed to maintaining a high level of the use of agricultural land, expansion of cultivated areas and intensification of production.

It is concluded that, in general, in the NEP years the Soviet legislation on the lease of land and wage labour in agriculture, especially its practical application, has been characterized by a vulgar-class approach and had mostly restrictive character, especially concerning farm type households.

Key words: *farm type households, household, prosperous peasants, kulaks, wage labour, lease of land, peasantry.*